

POUS DE GLAÇ AL VALLÈS ORIENTAL

Josep Font Sentias

«Beneïu el Senyor glaç i freds,
beneïu el Senyor neus i geleres.»*

PRESENTACIÓ

Aquest article dona a conèixer els principals resultats d'una investigació sobre la fabricació i el comerç del gel al Vallès Oriental que el Museu de Granollers ha portat a terme per encàrrec del Consell Comarcal. Els autors de la recerca han estat Jaume Dantí, Cinta Cantarell i Pere Cornellas. Els objectius d'aquest treball eren, d'una banda, documentar, inventariar i descriure els pous de glaç, les congestes de neu, les basses i d'altres elements de la indústria del gel, i, de l'altra, el buidat de fonts arxivístiques i la sistematització de documentació esparsa.

El treball de camp i la recerca documental han permès inventariar

143 elements —comptant els pous de neu, els de glaç i les basses—, dels quals 114 han estat localitzats *in situ*: 49 pous de glaç, 32 pous de neu, 26 congestes, 6 basses i 1 caseta de la neu són la mostra de l'impacte en el paisatge del Vallès d'aquesta indústria.

De la monografia editada, dissenyada per Vicenç Viaplana i que aplega documentació fotogràfica de gran qualitat, n'és un extracte el contingut d'aquest article.

ELS USOS DEL GEL

Ja en la cultura grega hi ha referències de les virtuts de la neu i el gel per refrescar begudes i per les seves aplicacions terapèutiques. Tot i que aquestes propietats van ser difoses pels àrabs, els usos del gel van ser molt restringits fins al segle XVI, quan diversos tractats mèdics en defensen l'ús en moltes malalties, fins i

tot per combatre la pesta. La difusió d'aquestes publicacions servirà per popularitzar el consum de la neu i el glaç en els nuclis urbans, fins al punt que l'administració municipal en controlarà la producció i el comerç. A més de gelats, pastissos, l'orxata o la llimonada, s'estendrà ràpidament el gust pel vi fred i per l'anomenada «aigua de neu», feta amb llimona i mel, però també l'aigua d'anís o l'aigua de canyella. Algunes d'aquelles aigües es vendran de forma ambulants, a tasses o a copes, fins al segle XIX, tal com ho recull el costumari català.

L'ECONOMIA DEL GLAÇ AL VALLÈS

La situació del Vallès i la seva orografia la van fer una comarca privilegiada per a la indústria del gel. El contrast d'alçades, amb presència

29

PARLEM DE...

PERE CORNELLAS

Poua de cal Revitllat,
Castellerçol.

ARXIU FAMILIAR DACHS, MOLI DE BLANCAFORT, LA GARRIGA

Carro per a transportar el glaç des de la bassa fins el pou de l'Avencó (dècada de 1940).

habitual de neu al Montseny i de glaç a l'altiplà del Moianès, i la distància prudencial a Barcelona són factors que expliquen que aquella activitat esdevingués important en un bon nombre de pobles. La seva fabricació i comerç va constituir un complement molt important per a alguns pagesos, però també per als traginers, per a alguns menestrals que invertien en la construcció de pous i per als jornalers que hi participaven. El conjunt d'aquestes feines va estar, durant alguns segles, molt regulat. La ciutat de Barcelona n'obtenia ingressos fiscals i va monopolitzar-ne el comerç assegurant-se l'arrendament de pous.

Aquest conjunt d'activitats, que van intensificar la relació entre camp i ciutat, poden sistematitzar-se en tres àmbits: I) la construcció i el manteniment de congestes i pous; II) l'empouament i desempouament de neu i gel; i III) el transport del gel.

I. La construcció i manteniment de congestes i pous

Per emmagatzemar i conservar la neu i el glaç trobem, bàsicament, tres tipus de construccions: les congestes, els pous de neu i els pous de glaç. La tipologia constructiva d'aquests elements és prou diferenciada i el que inicialment formava part d'una arquitectura popular esdevingué obra d'oficis especialitzats. Les cúpules que coronaven els pous, amb arcs formers o radials, les ober-

tures d'accés, les escales fixes o mòbils, arribaren a ser en alguns casos de gran qualitat. Es descriuen en la monografia editada contractes que regulen les feines de construcció i manteniment dels pous. La participació de nobles i taverners de Barcelona en els contractes ens allunyen de considerar aquesta activitat només com a una activitat complementària d'una economia autàrquica.

Les congestes

La congesta és la construcció més habitual del Montseny, localitzable a les parts més elevades de les muntanyes. S'ubiquen a redós del vent, sota les carenes, emplaçades en pendents. Es tracta de grans clots circulars que permeten acumular la neu, tot i que la forma pot ser força irregular, adaptant-se al terreny. Algunes congestes presenten parets de pedra seca en algun segment que protegeix la congesta. El diàmetre d'aquestes congestes al Montseny oscil·la dels set als disset metres. Quan s'havia recollit, aixafat i colmatat la congesta, es recobria amb fullaraca i brancatge per conservar el màxim temps la neu.

Els pous de neu

Els pous de neu comparteixen al Montseny els mateixos paràmetres geogràfics que les congestes i estan localitzats a les mateixes zones que aquestes. Amb la mateixa funció que les congestes (magatzem de

neu), els pous representen un pas més en l'evolució constructiva, ja que es tracta de clots bàsicament circulars de secció cilíndrica recoberts totalment de paret de pedra seca. La neu que s'obtenia de les congestes i dels pous era anomenada, a vegades, «neu negra», ja que el contacte amb la terra alterava el seu color i era un producte menys apreciat que el gel. L'existència de pous de neu en contrades diferents al Montseny permeten pensar en nevades força més freqüents que les actuals.

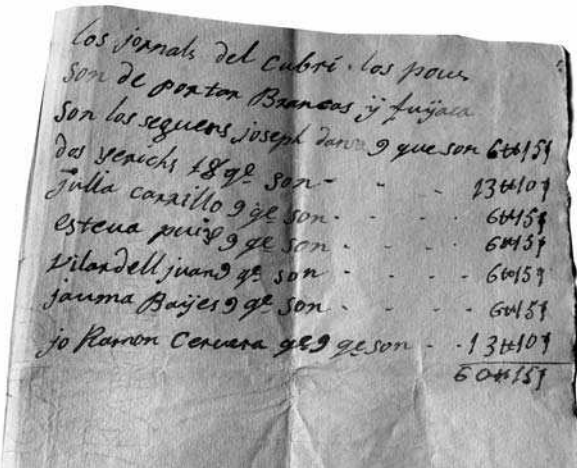
Els pous de glaç

Amb els pous de glaç assolim el grau més elevat de sofisticació d'aquesta indústria. I aquesta complexitat té dos components: la pròpia construcció i el producte que s'hi fabrica. Als pous no s'hi emmagatzema la neu que es recull dels voltants; en aquest cas, el producte es fabrica i es necessiten construccions complementàries, algunes de mida molt gran, per poder fer glaç. Cal, doncs, construir basses en emplaçaments on el fred de la nit vagi incrementant la gruixària del glaç. La bassa, és clar, s'ha de poder emplenar d'aigua de la riera o del torrent proper i haurà calgut, també, fer algun rec o alguna petita resclosa per fer pujar el nivell de l'aigua. Cal, també, poder accedir fàcilment de la bassa al pou per transportar-hi el gel.

Els pous de glaç —poues, en femení, al Moianès— són construc-

Celebració d'una festa a sant Gaietà, a la Ginebreda, el 7 de setembre de 1904, que correspondria a una entrega de pans per part dels pousers.

Llibreta dels jornals de cobrir els pous (s. XIX) (Arxiu familiar de Can Cervera. Montseny).

tenia una cabuda per a 500.000 kg. Les capacitats s'expressaven en càrregues i es coneix aquesta informació a partir de referències de documents del segle XVIII que valoraven les qualitats, i la capacitat, d'alguns pous de la comarca.

II. L'empouament i desem-pouament de la neu i el gel

Per disposar de neu es depenia de la meteorologia, per la qual cosa calia una organització social que permetés aplegar un cert nombre de persones en poc temps per recollir-la en condicions. La neu, a les congeses i pous, havia de ser ben prem-sada i es disposava en capes separades per palla o boll. Un cop el pou era ben ple, es tapava per facilitar el manteniment de la temperatura i es tancaven les obertures el més hermèticament possible.

La producció de glaç es feia a les basses construïdes prop dels pous o amb l'aigua que s'embassava al costat mateix de torrents i rieres. Un cop aconseguit un gruix de glaç d'entre 20 i 30 cm, es trencava amb masses o bé se serrava a l'entorn d'uns motlles i així s'aconseguien blocs regulars.

El temps d'empouar depenia de la climatologia, mentre que el de desempouar es va anar regulant en funció de la demanda. S'acostumava a fer a partir de final de maig, segons les condicions imposades als arrendataris de la neu de Barcelona, que

cions soterrades de planta circular i de tronc cilíndric que culminen amb una coberta (el que les diferencia dels pous de neu). Tenen, a més, un desguàs per on s'escola l'aigua que es desglança i que serveix per fer la neteja anual del pou a què estaven obligats els pousers. Els murs s'acostumen a fer amb parament de pedra seca o paredat de còdols. En alguns casos la paret s'arrebossa amb morter de calç per aïllar millor el gel de l'exterior. S'han documentat murs a doble cara, és a dir, dues capes (externa i interna) de pedra amb una mena de cambra al mig que es reomplia de diversos materials o de fang per aïllar millor el gel.

La cúpula exterior, element diferenciador dels pous de glaç, té com a funció aïllar l'exterior de l'interior i facilita les feines d'empouar i desempouar. Constructivament, als

pous del Vallès hi localitzem tant cúpules fetes per aproximació de filades com sobrevolta de creueria, obrades tant amb pedra escairada com amb maó. L'exterior podia recobrir-se amb terra i vegetació per millorar l'aïllament, o bé amb teula àrab. Per facilitar les feines a l'interior dels pous, a l'alçada de la volta es feien finestres que permetien posar travessers amb els que suportaven politges i corrioles per manipular el gel.

Pel que fa a la capacitat d'emmagatzematge d'aquests pous hi ha molta diversitat. Els pous més petits localitzats permetien encabir uns 37.000 kg de gel. Són habituals els pous que permetien conservar més de 70.000 kg. Els més grans, com el d'en Torres a Sant Quirze Safaja, eren de fins a 210.000 kg, i el més espectacular, el de Can Donadéu,

ARXIU FAMILIAR DACHS. MOLÍ DE
BLANCAFORT, LA GARRIGA

*Procés d'elaboració
dels pans de glaç a la
bassa de l'Avencó
i transport amb
el carro fins al pou
(dècada de 1940).*

eren els principals compradors o arrendataris dels pous del Vallès. En alguns contractes es fixen els acabaments de les feines de desempouar al setembre o a l'octubre.

III. El transport del gel

El transport era el darrer pas i el més problemàtic. Per proveir de gel l'àmbit urbà s'havia de comptar amb una pèrdua de fins a un 30% del producte des que es desempouava al Vallès fins que era comercialitzat finalment a Barcelona. Des del Montseny, les Agudes o Matagalls, però també des d'indrets de Castellcir i Castellterçol, s'iniciava el trajecte a bast, amb sàrries de gel sobre mules i matxos, que tindrien un primer destí als dipòsits, caves o «neveres» de Palautordera, Vilamajor, Granollers, Caldes de Palau-solità.

En els contractes es fa patent el compromís dels traginers al transport diari i fins una hora d'arribada a Barcelona, que era entre les sis i les vuit del matí. Al principi del segle XVIII el consum havia augmentat molt i la companyia arrendatària de la neu obligava a fer arribar entre les sis i les set del matí deu carretes diàries.

El transport de la neu també era, doncs, una feina que generava ingressos significatius a pagesos i traginers del Vallès. Un bon exemple d'aquella demanda l'ofereix el cas de Jaume Guàrdia, de Castellterçol,

que l'any 1719 era arrendatari de la neu de Barcelona i que per poder fer el servei tenia llogats un total de 59 matxos per assegurar el transport del glaç de Castellterçol a Barcelona.

Les rutes del glaç estaven en relació amb les zones de producció i amb l'estat dels camins. Des de Castellterçol, Castellcir i Sant Quirze es dirigien a Sant Feliu de Codines, Caldes de Montbui i Palau-solità, fins a Montcada. Des de l'Avencó i Granollers, amb la resta del pla, seguirien pel camí ral de Vic a Barcelona. Els del Montseny seguirien tres rutes distintes: de Palautordera a Vilamajor i Granollers; de Sant Celoni per Vallgorguina i cap a Mataró, i per Hostalric cap a les poblacions de la costa.

INDUSTRIALITZACIÓ I CANVI CLIMÀTIC

La indústria i el comerç de la neu i el glaç iniciaren la davallada a partir dels anys seixanta del segle XIX, quan es va poder produir glaç amb una màquina frigorífica. A la dècada dels setanta s'instal·laren les primeres fàbriques, de manera que per disposar de gel ja no s'havia de dependre ni del fred ni de les dificultats del transport. Les últimes dades dels pous del Montseny són de 1862; a l'àrea del Moianès hi ha notícies de fins al 1920, i els més tardans van ser

els de l'Avencó, que van fer la darrera empouada el 1931.

Un factor clau que va fer possible la indústria del gel va ser «la petita edat del glaç»: s'ha constatat com del segle XV a mitjan segle XIX la temperatura davallà entre un i dos graus de la mitjana anual, fet que s'acompanyà d'elevades variacions pluviomètriques. Així doncs, en aquells segles les nevades eren més freqüents, fins i tot a cotes més baixes, i el fred facilitava la producció de glaç. La climatologia, doncs, va ajudar a l'expansió del comerç i del consum de la neu.

La benedicció del fred, del glaç i la neu, com la cita que encapçala aquest article, va tenir el sentit de garantir una forma de vida i unes economies locals que, tot i que ho desconexem, devien tenir pautes socials ben travades, com mostra la imatge d'una entrega de pans per part dels pous a l'ermita on està situada la llinda. En el moment present, quan un altre canvi climàtic sembla comprometre el nostre futur al planeta, la invocació cobra una dimensió més universal.

* Fragment de l'himne del profeta Daniel inscrit en la llinda de l'ermita de Sant Gàietà del mas Ginebreda, a Castellterçol, llinda que hauria estat traslladada des d'una de les quatre poves de glaç d'aquest mas.